

ตানা

พระอาจารย์สงบ มนสฺสนฺโต

เทศน์พระ วันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๖๗

ณ วัดป่าสันติพุทธาราม (วัดป่าเขาแดงใหญ่) ต.หนองกวาง อ.โพธาราม จ.ราชบุรี

เราตั้งใจฟังธรรมะ พระธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสถิตใน
หัวใจของคนแล้วมันจะเป็นธรรมโอสถ เป็นสัจธรรมในหัวใจดวงนั้น ถ้าหัวใจดวงนั้นมีสัจธรรม
ไม่หวั่นไหวไปกับสิ่งใดๆ ในโลกนี้เลย

สรรพสิ่งในโลกนี้เป็นอนิจจัง

คำว่า “เป็นอนิจจัง” ไม่มีสิ่งใดแน่นอนทั้งสิ้น แปรสภาพอยู่ตลอดเวลา

แต่เราเกิดมาแล้ว เราเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา เรามาบวชเป็นพระ เรามา
ฝึกหัดประพฤติปฏิบัติในสายทางขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถ้าในสายทางขององค์
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สัจธรรมมีหนึ่งเดียวเท่านั้น

ถ้าสัจธรรมมีหนึ่งเดียวเท่านั้น เราพยายามแสวงหาค้นคว้า แล้วสัจธรรมนี้ สิ่งสัมผัสสัจ
ธรรมได้คือหัวใจของสัตว์โลก คือหัวใจของเรานี้แหละ

แล้วหัวใจของเรามันมีกิเลสต้นหาความทะยานอยาก ถ้ากิเลสต้นหาความทะยาน
อยาก ต้นไม้ต้นเล็กต้นใหญ่ ต้นไม้แต่ละสายพันธุ์มันแตกต่างกันไป ต้นไม้ล้มลุก ไม้ยืนต้น ไม้ที่
มีคุณค่า ไม้เบญจพรรณ ไม้ร้อยแปดพันเก้า ไม้ นั่นคือสภาวะแวดล้อม แต่ต้นไม้เป็นสิ่งมีชีวิต ไม่
มีวิญญาณครอง

ใจของเราเป็นสิ่งที่ชีวิต จิตที่เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะ นี่เป็นสังขาร เรามาศึกษาค้นคว้า ผีกัดประพาศปฏิบัติของเรานะ ใจของเรา มันเบิกบาน ใจของเรา ดอกบัวตูมให้มันเบ่งบานขึ้นมาท่ามกลางหัวใจ

ดอกบัวตูมๆ บัว ๔ เหล่าๆ ถ้ามันอยู่ได้น้ำ มันเป็นอาหารของสัตว์ ของเต่า ของปลา ถ้ามันเติบโตขึ้นมา ถ้ามันชูดอกพ้นจากผิวน้ำ มันได้รับแสงอรุณ ได้รับแสงแดด มันจะบาน นี่เป็นสังขารจะเป็นความจริงใจ อริยสังขารหนึ่งเดียว แต่มันอยู่ที่จิตนิสัย อยู่ที่อำนาจวาสนา ถ้ามันไม่อยู่ในอำนาจวาสนา เราพยายามของเรา เราจะผีกัดประพาศปฏิบัติของเรา

เวลาเรามาบวชเป็นพระๆ เราบวชเป็นพระแล้ว สิ่งที่แล้ว สึกหลาเพศไปนั้นเป็นประเพณีวัฒนธรรม แต่ถ้าเอาจริงเอาจังของเราจะ เราจะผีกัดประพาศปฏิบัติของเราขึ้นมา แต่สุดท้ายแล้ว ชีวิตนี้มีการพลัดพรากเป็นที่สุด เขาก็พลัดพรากจากไป

สิ่งที่เป็นสังขารจะเป็นความจริงขึ้นมาในหัวใจของตนแล้ว อริยสังขาร เอโก ธมโม หนึ่งเดียวเท่านั้น หนึ่งเดียว มีอะไรพลัดพรากไปจากหัวใจดวงนี้

หัวใจดวงนี้ที่มันทุกข์มันยากอยู่นี้ มันทุกข์มันยากเพราะกิเลสตัณหาความทะยานอยาก เพราะกิเลสมันครอบงำของมัน แล้วกิเลส สิ่งที่ดินไม้มันมีหลากหลายสายพันธุ์ กิเลสมันก็มีตัวแปลกประหลาด ตัวมหัศจรรย์ ตัวอื้ออึง ตัวอ้อเฮาะ ตัวอ้อเลาะในหัวใจร้อยแปดพันเก้า แล้วอะไรมันแสดงออกล่ะ อะไรมันแสดงออกมาท่ามกลางหัวใจของเราล่ะ ถ้ามันแสดงออกมาท่ามกลางหัวใจของเรา เห็นไหม

เวลาทางโลก ประชาธิปไตยๆ มันเป็นสิทธิเสรีภาพ มันการแสดงออก มันเป็นสิทธิของแต่ละบุคคล

มันก็เป็นสิทธิมันแหละ แต่มันมีวาสนาหรือเปล่าล่ะ ถ้าไม่มีวาสนานะ มันเป็นสิทธิ สิทธิอะไรล่ะ สิทธิของอริยชาติใหม่ สิทธิของมารใหม่ มารจะลากถูถูกังไปอย่างนี้ใหม่ แล้วเอ็งจะชอบหรือ เอ็งพอใจไปกับมารนะ เอ็งให้มารจูงจูงไปอย่างนี้นะ

ถ้ามีอำนาจวาสนา เราจะฝัน

หลวงตาพระมหาบัวท่านสอนไว้ อย่าให้มี ๑ ถ้ามี ๑ มี ๒ มี ๓ มี ๔ คือมันจะทำ ไม่ให้ทำ มันจะดูมันจะกระซากอย่างไร ผีนไปกับมัน เวลาการผีนนั้นเป็นของที่ทุกข์ที่ยากมาก การผีนกิเลสของตนใจ การผีนสิ่งที่มันพอใจ สิ่งของมันชอบใจ เห็นไหม

เวลาครูบาอาจารย์ของเราท่านอุตงค์ สิ่งใดที่ถูกปาก โยนทิ้งๆ โยนเข้าป่าเลย

ไอ้ของเรา ของที่ไม่ดีแจกคนอื่น ไอ้ของดีๆ จะเก็บใส่บาตรภูไว้ แต่ครูบาอาจารย์โยนทิ้งๆ เลย นั่นฝึกหัด

ไอ้ของนี้มันเพราะอะไร ของนี้ สิ่งที่เป็นทาบตมา เขาใส่บาตรทุกวัน เขาใส่บาตรทุกวัน แล้วจิตมันก็พอใจ มันก็ผูกมัดอยู่อย่างนั้นนะ ถ้าโยนทิ้งๆ เขาก็ใส่อีก พุ้งนี้ก็ใส่อีก เขาก็ใส่อีก แต่โยนทิ้ง ไม่ให้มันเลย ไม่ให้กิเลสมันได้ความสุขของมันเลย ไม่ให้กิเลสมันพอใจของมันเลย แล้วตามไปๆ ตัวมันอ้วนๆ ตัวมันฟูขึ้นมานะ แล้วจมไปกับมันใจ

ถ้าเรามีศรัทธามีความเชื่อในพระพุทธศาสนา ตาอินกับตানাใจ ถ้าหัวปลาๆ มันก็เป็นตาอิน มันมีสมอง มันมีอีโก้ มันมีความยึดมั่นถือมั่นของมันใจ ถ้าหางปลา หางปลามันคอยทำ มันคอยหางเลื้อยนะ มันชักนำเข้าไปถูกต้องที่ดิงามได้นะ นี่ก็เหมือนกัน หางปลาๆ มันคุมทิศทางของการเดินทางของมันนะ

ถ้ามีศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนา นี่ตানা เรามีศรัทธามีความเชื่อในพระพุทธศาสนา เราคิดทำชีวิตของเรา การฝึกหัดประพฤติปฏิบัติของเราให้มันคงเส้นคงวา ให้มันเข้าสู่สังขารมโน

ถ้ามันเข้าสู่สังขารมโนได้ไง สติ ที่มันทุกข์มันยาก ที่มันบีบมันคั้น หยุดหมดละ สติมันก็เป็นสตินะ

เวลานายช่างเขา เวลาเขาซ่อมบำรุงของเขา ปากตาย ไขน็อต นี่ไง ถ้ามันไข มันจะไขให้แน่นหรือจะซ่อมบำรุงคลายให้ออก

สติ ความคิดหยุดหมดละ ปากตายๆ มันจะไข ชันให้แน่นหรือคลายออก ถ้ามีสติสัมปชัญญะของเรา

สิ่งที่ว่ามันรุนแรงขนาดไหน สิ่งที่มีมันอ้อยอิ่งออเซาะออเลาะขนาดไหน นั่นมันเป็นอาการของจิต ถ้าสติมันเท่าทันของมันแล้ว สติ สติมันตัวเล็กๆ สติมันเป็นปากตาย มันเป็นกุญแจเลื่อน มันเป็นกุญแจแหวนที่ไขหัวน็อต ไขๆ

มันมีสติ มันไขให้แน่น คลายให้ออก แล้วทำให้บำรุงรักษาสิ่งที่มันเป็นสัจจะเป็นความจริงขึ้นมาได้ สติๆ นี่สำคัญ การฝึกหัดถ้ามีสติสัมปชัญญะนะ ทำสิ่งใดแล้วมันก็จะเข้ารูปเข้ารอย ทำสิ่งใดแล้วมันก็จะประโยชน์กับเราขึ้นมาได้

นี่ไง ตานาไง ในเมื่อเราไม่ใช่หวัปลา เราเป็นหางปลา ไขหวัปลา มันมีสติมีปัญญาของมัน มันคิดว่ามันมีปัญหา แล้วมันพยายามจะเอาตัวรอดของมัน มันพยายามสร้างสม บาปกรรมทั้งนั้นนะ เพราะว่าอะไร เพราะมันเป็นความเห็นของกิเลส มันเป็นความเห็นของเห็นแก่ตัว เป็นความเห็นที่ว่ามันเข้ามาว่าจะเป็นสมบัติของตนไง

ชีวิตนี้มีการพลัดพรากเป็นที่สุด มันมีอะไรเป็นสมบัติของเราที่แท้จริง มีบุญและบาปเท่านั้นที่ติดหัวใจเราไป บุญและบาปมันจะทำคุณงามความดี มันก็เป็นเรื่องอนิจจังเหมือนกัน

เพราะสิ่งในโลกนี้ สรรพสิ่งในโลกนี้เป็นอนิจจัง เวลาฝึกหัดประพฤติปฏิบัติไป สพุเพ ธมฺมา อนตฺตา สพุเพ ธมฺมา อนตฺตา สรรพสิ่งนี้มันเป็นอนัตตาทั้งนั้น สพุเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งหลายๆ เป็นอนัตตา

อนัตตาก็นี้ไง กิริยาการกระทำไป แล้วผลละ บาปกรรมเป็นอนัตตาใหม่ บุญบาปเป็นอนัตตาหรือเปล่า มึงนะเต็มหัวใจ ทุกข์เจียนตาย แต่ก็ทุกข์ต่อ จะทุกข์อีก

นี่ไง นี่คืออริขชา คือความเป็นเหยื่อของพญามารไง แม้แต่พญามาร ลูกสาวของมาร แล้วลูกหลานของมารมันก็ชักจูงเราไปแล้วแต่อาการ คืออารมณ์เล็กน้อย อารมณ์รุนแรง อารมณ์ต่างๆ มันพร้อมไป กองทัพของมัน ทั้งปู้คืออริขชา ลูกสาว ๓ คน แล้วมันยังมีลูกมีหลาน เอ็งจะมีอารมณ์อะไร เข้าได้หมดเลย ต้อนได้หมดเลย ต้อนได้ทั้งนั้นนะ แล้วก็ยอมจำนนหมดเลย

มีศรัทธาความเชื่อพระพุทธศาสนา เรามีความมั่นคงของเรา หางปลาๆ มันควบคุมทิศทางของการเดินทางของปลานั้นได้ หางปลาๆ พยายามชวนขวยของเราให้เข้าสู่สัจจะความจริงของเราให้ได้

ตানাๆ ถึงมีศรัทธาความเชื่อ ถ้าศรัทธาความเชื่อแล้วฝึกหัดประพฤติปฏิบัติของเรา ให้เป็นความจริงความจริงของเรา ถ้ามีอำนาจวาสนา ทำให้เป็นจริงเป็นจังขึ้นมาในหัวใจดวงนี้ ถ้าทำเป็นจริงเป็นจังขึ้นมาในหัวใจดวงนี้ บัจฉิตตั้ง สันติภูมิจิโนะ จิตสงบระงับแล้วนะ สุขอื่นใดเท่ากับจิตสงบไม่มี แล้วจิตสงบมีความสุขแล้วนะ มันไม่เสียดายถึงการกระทำใดๆ ทั้งสิ้น

ชีวิตนี้เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะ มันจะทุกข์จนเหนื่อย จะประสบความสำเร็จในชีวิตจะมากน้อยขนาดไหน ธรรมะขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบอกว่า จิตที่เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะเกิดมานั่งทับกองกระดูกของตน

ดิน สิ่งที่คมแข็งในโลกนี้ ที่เราเกิดตายๆ ซากศพที่มันทับไว้ เกิดมานั่งทับกองกระดูกของตน เราเกิดมานั่งทับสิ่งที่เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะของเรา แล้วเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะได้ทำบุญกุศล ได้ทำสิ่งคุณงามความดี แล้วทำแล้วทำเล่าๆ มันมีอะไร ซ้ำแล้วซ้ำเล่าๆ ของเดิมๆ ทั้งนั้นนะ

สิ่งที่ทำแล้วประสบความสำเร็จในชีวิตมากน้อยขนาดไหน มีการกระทำขนาดไหน มัน เป็น สฟุเพ ธมฺมา อนตฺตา โลกนี้เป็นอนิจจัง เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะไม่มีต้นไม่มีปลาย เวียนว่ายตายเกิด

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไป บุปเพนิวาसानุสสติญาณ อดีตชาติได้เกิดมาเท่าไร จตุปปาตญาณจบสิ้นไหม ไม่มีวันจบสิ้น นี่ไง ๔ อสงไขย ๘ อสงไขย ๑๖ อสงไขยไป พระศรีอริยเมตไตรยจะมาตรัสรู้ข้างหน้าแล้วมันจะขึ้นต้น ท่ามกลาง ที่สุดตรงไหน เอาตรงไหน วัฏฏะเอาตรงไหน เริ่มต้น ท่ามกลาง ที่สุด เว้นไว้แต่พระโสดาบันครับ ๗ ชาติ เวลาทำเหยียบพื้นแล้วเข้าฝั่งนะ นี่ไง สิ่งที่เป็นจริงเป็นจัง มันเป็นจริงเป็นจังเริ่มตั้งแต่ตรงนี้

ฉะนั้น สิ่งที่ไม่เป็นจริงเป็นจังขึ้นมา สิ่งที่จะประสบความสำเร็จในชีวิต จะมีมากน้อยขนาดไหนนะ เกิดซ้ำแล้วซ้ำเกิดแล้วเกิดเล่า

แต่ถ้าทำบุญกุศลของตน มีอำนาจวาสนาของตน ฝึกหัด พยายามทำความสงบของใจให้ได้ ถ้าใจสงบระงับแล้ว อะไรมีคุณค่า

ข้อวัตรนะ สิ่งที่ทำ เหนือไหล่ไคลย้อยทั้งนั้นนะ แต่มันเป็นการเคลื่อนไหวของธาตุ ๔ เป็นการเคลื่อนไหวด้วยอุดมการณ์

คำว่า “อุดมการณ์” เคารพธรรมและวินัยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กิจของสงฆ์ กิจ ๑๐ อย่างอยู่ในนวโกวาท นวโกวาท คัดลอกมาจากพระไตรปิฎก พระไตรปิฎกคือธรรมและวินัยของเรา แล้วเราทำบูชาองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จิตใจเราลงธรรมะขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ลงธรรมะไ

ลงธรรมะขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่มันยังไม่เป็นสัจจะความจริงในใจของเราไง แล้วถ้าจะเป็นความจริงความจริงในหัวใจของเรา เห็นไหม ตนา หางปลา คัดทิศทางควบคุมการกระทำในหัวใจ หายใจเข้านี้พุท หายใจออกนี้ภา ใช้ปัญญาอบรมสมาธิให้มันมีความสุขความสงบในใจของตนขึ้นมา

ถ้ามีความสุขความสงบในหัวใจของตนขึ้นมา สิ่งในโลกเขาเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะประสบความสำเร็จในชีวิตมีมากมีน้อยขนาดไหน นั่นละบุญและบาปจะตกอยู่ในหัวใจดวงนั้น แต่ถ้าเราพยายามพุทโๆ ปัญญาอบรมสมาธิจนจิตเราสงบระงับได้ นี่ไง สุขอื่นใดเท่ากับจิตสงบไม่มีใจ ถ้าจิตมันสงบระงับขึ้นมา มันสงบระงับเข้ามาในคำบริกรรม สงบระงับจากปัญญาอบรมสมาธิ

แล้วสิ่งที่พุทโและปัญญาอบรมสมาธิ นั่นคือกิริยา นั่นคืออาการ นี่คือการกระทำ อาการอย่างนี้มันเกิดโดยธรรมชาติของมัน ความรู้สึกนึกคิดคืออาการ แล้วเรามาศึกษา แล้วเรามีศรัทธาในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา เรามีธรรมและวินัยเป็นศาสดาของเรา เราฝึกหัดประพฤติปฏิบัติตามข้อวัตรๆ นั้นนะ ทำเข้ามาให้มาถึงใจของตน

เวลามันใช้พุทโและปัญญาอบรมสมาธิ นั่นคือกิริยา นั่นคืออาการ อาการนั้นถ้ามันเข้ากับจิต พุทโๆ พุทโๆ จนมันคล่องแคล่ว พุทโๆ แล้วมันรู้แจ้ง มันอันเดียวกันแล้ว แล้วพุทโจนพุทโไม่ได้ นี่เป็นจิตที่เป็นอิสระไง สุขอื่นใดเท่ากับจิตสงบไม่มีใจ

เวลาจิตมันสงบระงับขึ้นมา นี่มันจะมีคุณค่า

มีคุณค่าที่ไหน

มีคุณค่าแม้แต่ชีวิตเลย ชีวิตที่มีคุณค่า สิ่งที่มีค่าที่สุดคือชีวิตของคน สิ่งที่มีค่าที่สุดคือสิ่งที่มีชีวิต เพราะความรู้สึกนั้นสัมผัสธรรมะได้

แม้แต่สัตว์ เวลาครูบาอาจารย์ที่ท่านออกอุตงค์ เวลาสุนัขอย่างนี้ เวลาเสืออย่างนี้ เวลาสัตว์ เวลาสัตว์มันเข้าไปเขตอภัยทาน มันจะเดินเล่น มันปล่อยตัวมันเป็นอิสระ มันไม่ต้องหวาดระแวงเลย

แต่ถ้ามันอยู่ในป่าในเขาของมันนะ มันหลบมันหลีก มันกลัว มันกลัวคน มันกลัวยักษ์ ยักษ์กินหมดเลย แต่ถ้ามันไปอยู่ในวัดนะ มันไปต้อนรับแขกเลยนะ มันไปรับแขก แขกมาเลย นี่เขตอภัยทาน แม้แต่สัตว์มันยังรู้เลยว่าที่ใดปลอดภัย ที่ใดควรไปใช้ชีวิต นี่แม้แต่สัตว์มันยังรู้ใช่ไหม

แต่ของเรา เราเกิดเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา เรามาบวชเป็นพระไง หายใจเข้านึกพุท หายใจออกนึกโอโง่ เวลาจิตมันสงบระงับเข้ามา ตัวมันเอง องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตัวเป็นๆ เราอยากพบองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาก พุทธะ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน สัมมาสมาธิ จิตสงบระงับเข้ามา นี่เกิดจากอะไร

ตานาๆ เกิดจากศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนา เกิดจากอำนาจวาสนาของตน แล้วทำของเราด้วยความจริงใจ ทำของเราด้วยสัจจะ

เวลาเราทำสิ่งใดก็แล้วแต่ ที่เราทำอยู่นี้มันไม่ประสบความสำเร็จ พุทโธเป็นพุทธานุสติใหม่ เป็น ทำไมมันไม่สงบละ

กิเลสมันแทรกเข้ามา ความอ่อนแอ ความไม่เอาไหน ความทำพั้งๆ ผล่อๆ ทำโดยจิตนิสัย มันไม่มีสัจจะ บัว ๔ เหล่า บัวที่ไม่ทะลึ่งจนพินน้ำ อยู่ได้น้ำมันก็เป็นอาหารของสัตว์ของปลา ถ้าไม่มีสัตว์ ปลามันไม่กิน มันเน่า เช่นน้ำจืดเน่าจนเสียเลย

นี่ก็เหมือนกัน พุทโธๆ พุทโธจนเน่าจนเสีย จนไม่ได้อะไรเป็นขึ้นเป็นอันเลย ถ้ามันไม่ได้ไม่ได้เพราะอะไร ไม่ได้เพราะอะไร ก็ดูสิ มันไม่ได้เพราะอะไร อ้าว! ทำไมเขาพุทโธได้ พุทโธก็พุท

โธเหมือนกัน เขียนตัวเดียวกัน เพียงแต่เขียนสวกับเขียนหวัดเท่านั้นนะ เขียนฝีมือไม่เท่ากัน แต่พุทโธเหมือนกัน เขาก็พุทโธ เราก็อพุทโธ

เวลามีศรัทธามีความเชื่อนะ ศรัทธามันก็เกิดจากอำนาจวาสนาของเราแหละ แต่เวลาตามข้อเท็จจริงไง เวลาองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพูด เราวาสนาน้อย อายุแค่ ๘๐ ปี แม้แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังว่าวาสนาน้อย ขนาดวาสนาขนาดนั้นนะ วาสนา ตรัสรู้เองโดยชอบ

ไอ้ของเรา ตู๊พระไตรปิฎก นักวิชาการทั้งนั้นนะ นักปราชญ์ราชบัณฑิตมันสองกลัองดูจนกระดาษจะขาดหมดแล้วละ มันมีความรู้ขึ้นมาในใจมันบ้าง ก็ท่องจำมาทั้งนั้นนะ

สมาธิเป็นสมาธิสิ ภาวนามยปัญญามันเกิดนะ เวลามรรคมันเคลื่อน ปัญญาที่มันเกิดมันเท่าทันความคิดเราทั้งหมด แล้วมันแยกแยะด้วย เอาความคิดมาตีแผ่ ความคิดทั้งหมดเป็นรูป อารมณ์มันเป็นรูป รูปที่จับต้องได้

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเทศน์หลานพระสารีบุตรไง อารมณ์ความรู้สึกของเธอต่างๆ ถ้าเธอไม่พอใจอะไรต่างๆ เธอต้องไม่พอใจอารมณ์ความรู้สึกของเธอด้วย เพราะอารมณ์ความรู้สึกของเธอก็เป็นวัตถุอันหนึ่ง

วัตถุเลย ถ้าเขาจับได้ เห็นชัดๆ เลย แล้วปัญญามันแยก รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ มันแยกเป็นกองๆ เวลาแยกเป็นกองๆ กองที่มันแยกออกไป มันเหมือนกับเครื่องเล่นไฟฟ้าเลย ถ้ามันชำรุด ไม่มีเสียง ถ้ามันสมบูรณ์ เสียงออกได้ ถ้ามันแยกออกจากกัน มันจะเป็นรูป รส กลิ่น เสียงขึ้นมาได้อย่างไร

มันแยกเลย มันแยกด้วยอะไร

ภาวนามยปัญญาถ้ามันเห็นใจ มันแยกมันแยกของมัน เห็นไหม วิปัสสนาคือการรู้แจ้ง รู้แจ้งในอารมณ์ความรู้สึก รู้แจ้งในสิ่งที่มันเคลื่อนไหว รู้แจ้งที่มันเป็นไปได้ รู้แจ้งที่มันสลายอารมณ์ รู้แจ้งที่มันคิด รู้แจ้งที่มันทุกข์ รู้แจ้งที่มันแบกมันหาม รู้แจ้งๆ นี่ไง ตานา

หวัปลา ว่ามันฉลาด มันมีแต่ไอ้ไก่ หางปลามันคั่นนะ มันทำให้เข้ารูปเข้ารอยนะ เวลามันฝึกหัดใจ ตาอินกับตานา เราจะเป็นตานา เรามีศรัทธาความเชื่อพระพุทธศาสนา เราไม่ใช่ผู้ที่

นักปราชญ์ราชบัณฑิต ตาอิน แต่เราจะเป็นตนา ตนาจะคัดกรอง พยายามจะทำให้การ
ประพฤติปฏิบัติของเราเข้ารูปเข้ารอย เวลาเข้ารูปเข้ารอย บัณฑิตตั้ง สันติภูมิโกใจ

ถ้ามันเป็นจริงเป็นจังขึ้นมา มันเป็นจริงเป็นจังที่ไหน

มันเป็นจริงเป็นจังที่หัวใจดวงนี้

ตำรับตำรามันเป็นทฤษฎี เป็นสารตั้งต้น เป็นให้เราศึกษาค้นคว้า ถ้าบางที่เราคิดได้
ลึกซึ้งมากกว่านั้น เป็นสารตั้งต้นที่เอามาให้พิจารณาแยกแยะ แล้วเวลาฝึกหัดประพฤติปฏิบัติ
มีศรัทธาความเชื่อพระพุทธศาสนา มันคงแข็งแรงของเรา เราทำจริงทำจังของเรา แล้วมีสัจจะ
ด้วย มีสัจจะขึ้นมา มันประพฤติปฏิบัติขึ้นมา

กิริยา เวลาต่างๆ ทั้งไว้ในโลกนี้ทั้งนั้นนะ สายน้ำและเวลาผ่านไปแล้วจบ เอาคืนมาไม่ได้
นี่ไง อายุขัย เวลามันลื่นชีวิตนี้ไป ลื่นชีวิตนี้ไปจบไหม

ลื่นชีวิตนี้ไป จบภพชาตินี้ไป ไปแล้ว เกิดแล้ว เกิดต่อไปๆ ไม่มีวันวรรคครับ เกิดต่อไป
ส่วยเวรกรรม บาปกรรมของตน ส่วยมรรคผลคุณงามความดีของตน ถ้ายังต้องเวียนว่ายตาย
เกิดในวัฏฏะ

ฉะนั้น เวลาอุทิศส่วนกุศลไป ขอให้พบแต่ความสุขความเจริญอกงามในชีวิตของตน ทำ
คุณงามความดีของตน แล้วเวลายังมีชีวิตอยู่ ให้ฝึกหัดประพฤติปฏิบัติของเราขึ้นมา เวลาฝึกหัด
ประพฤติปฏิบัติขึ้นมาให้มันเป็นข้อเท็จจริง

การฝึกหัดมันก็ลุ่มลึกคลุกคลานตั้งแต่เริ่มต้น การปฏิบัติมันยาก มันยากในคราวเริ่มต้น
นี่ เริ่มต้นลุ่มลึกคลุกคลาน เพราะเราเคยชินกับอารมณ์ความรู้สึกอย่างนี้ไง แล้วเราก็ตูไปหมด
เลย “จิตมันเป็นอย่างนี้ๆ”

จิตอะไรของมึง ความคิดมึงทั้งนั้นนะ อะไรก็เป็นจิต มึงไม่เคยเห็น มึงรู้ได้อย่างไรว่าอะไร
เป็นจิต อะไรเป็นจิต อะไรไม่เป็นจิตละ

ถ้าเป็นจิต เวลาฝึกหัด สัมมาสมาธินั้นนะ นี่ภาวสวะคือตัวภพ แล้วมีหยาบ มีกลาง มี
ละเอียดไฉน เวลามรรค ๔ ผล ๔ มรรค ๔ ๔ คู่ มันยังลึกลับซับซ้อนไปมากมาย ลึกลับซับซ้อน
เพราะอะไร

ก็การขุดคุ้ยการแสวงหาใจ จิตสงบแล้วถ้ามันจับต้องได้ไฉน

นี่ไง ที่ว่าลึกลับซับซ้อนๆ จนเอ็งกล่าวดูก็แล้วกันละ ใ้หนุ่นใ้หนี่ ใ้หนี่ใ้หนุ่นนะ ตูไปหมดนะ

ธรรมชาติขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ห้ามแก้ไข ห้ามตัดตอนและห้ามเพิ่ม

ใ้หนี่ไปหมดนะ พระพุทธเจ้าพูดผิด จาริกมาไม่ตรง ใ้ความคิดเรามาตรง

เวลากิเลสมา มันร่อยแปดพันเก้า ใจเย็นๆ ทดสอบๆ เวลาทดสอบๆ นะ เวลาทำความเข้าใจ
ของใจของเราขึ้นมาได้ มีศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนา ตานาเป็นทาง เวลาทางยังไม่โดน
เขาตัดทิ้ง ยังไม่ไปติดตาข่ายของใคร ยังไม่ไปโดนใบพัดเรือใครตัดทิ้ง ทางเราก็ยังสมบูรณ์ของ
เรา

สิ่งที่มันเป็นตานาๆ เราก็มีศรัทธาความเชื่อของเรา เราก็ควบคุมการกระทำของเราให้
มันดีงามของเราขึ้นมา แล้วฝึกหัดให้มันเป็นสัจจะเป็นความจริงของเราขึ้นมา

เวลามันฝึกหัดสัจจะเป็นความจริงขึ้นมาเนะ ถ้ามันปล่อยวางได้ มันปล่อยวางคือว่ามัน
คัดแยกอารมณ์ อารมณ์ฉุนเฉียว อารมณ์โกรธ อารมณ์ไม่พอใจที่มันรุนแรง เห็นไหม หยาบ

อารมณ์ที่ขัดข้องหมองใจ อารมณ์ที่หงุดหงิดใจ อารมณ์มันก็มีหยาบ หยาบมันก็
เผชิญหน้า มันกระทบเลย อารมณ์อย่างกลางๆ มันก็ขยี้ อารมณ์ที่มันละเอียดลึกซึ้งไฉน มันก็
ขัดข้องหมองใจ นี่ก็ได้แค่นั้นนะ ภาวนาได้แค่นั้นนะ ยังไม่เริ่มเป็นจริงเป็นจังเลย

พอมันคัดแยกอารมณ์แต่ละประเภทได้ อู้หุ้ย! ธรรมชาติของพระพุทธเจ้าประเสริฐมาก

โธ! เ็งยังไม่ได้ทำสมถกรรมฐานขึ้นมาได้เลย เ็งหาความสงบความจริงไม่ได้เลย หา
ความสงบความจริงขึ้นมาไม่ได้ไฉน นี่ไง อวดอุตตริมนุสสธรรมไป ตั้งแต่ฉาน ฉานคือสมาธิ สมาธิ
ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิ อัปปนาสมาธิ

อวดอุตริมนุสธรรม คือมันเหนือมนุษย์ มันเหนือปุถุชนเรานี่เง มันเหนืออารมณ์นี้ นี่แค่
อารมณ์อย่างหยาบ อารมณ์อย่างกลาง อารมณ์อย่างละเอียด แค่แบ่งแยกอารมณ์ได้ อู้หุย!
ธรรมะมันยอດๆ ยอດๆ

เงยังไม่เห็นทำอะไรเลย เงแค่รู้ว่าหยาบละเอียดเท่านั้นนะ

แต่ถ้าเราฝึกหัดจนมันสงบระงับเข้ามาได้ ถ้ามันสงบระงับเข้ามาได้ มันมหัศจรรย์ในตัว
ของมันเอง ถ้ามหัศจรรย์ในตัวของมันเอง

สมาธิแก้กิเลสไม่ได้ๆ แต่มึงอย่าติดสมาธิสิ ทำสมาธิก็ทำไม่เป็นนะ พอเป็นสมาธิ “อ้อ!
นิพพานๆ”

มันนิพพานอะไรของมึง นิพพานมันต้องมีเหตุมีผลสิ มรรค ๔ ผล ๔ โสดาปัตติมรรค
สกิทาคามีมรรค อนาคามีมรรค อรหัตตมรรค มรรคมันเป็นอย่างไร ถ้ามันดวงใจดวงใดไม่มี
มรรค ดวงใจดวงนั้นไม่มีผล

สุภัททะถามพระพุทเจ้ามาแล้ว ไ้่่นูกัว่าดี ไ้่่นูกัว่าดี ยอດเยียมไปทั้งนั้นนะ

พระพุทเจ้าบอกว่า สุภัททะอย่าถามให้มากไปเลย ศาสนาไหนไม่มีมรรค ศาสนานั้นไม่
มีผล

เราฝึกหัดปฏิบัติไม่มีมรรค ๘ มันจะเอาผลมาจากไหนวะ มันเป็นไปไม่ได้ สร้างอารมณ์
แล้วก็ให้อารมณ์จุงจุก อารมณ์หยาบ อารมณ์กลาง อารมณ์ละเอียด

เออ! อันนั้นหยาบ มันไม่ดี ของเราดีกว่า เราอย่างกลาง ใ้่้อย่างกลาง ใ้่่นั้นละเอียดกว่า
เขานุ่มนวลกว่าเรานะ อู้ย! เขาดีกว่าเราอีก

แค่อารมณ์เง

ตนา ตานาก็ต้องฝึกหัดให้มันเป็นจริงเป็นจังของเราขึ้นมา ตนา อย่าให้กิเลสมันมาชัก
นำให้มันมาจุงจุกของเราไป เราถึงจะสั้ทธาจริต เราก็มีความสั้จจะของเราเหมือนกัน เราก็
ต้องการคุณงามความดีของเราเหมือนกัน เราต้องการสั้จธรรม

เพราะเราเกิดเป็นมนุษย์ เกิดมาพบพระพุทธศาสนา เกิดเป็นมนุษย์มีสิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ เราจะเชื่อสิ่งใด เราจะทำสิ่งใด มันเป็นสิทธิ์ของเรา มันเป็นสิทธิ์ของแต่ละบุคคล แล้วสิทธิ์ของแต่ละบุคคลมีอำนาจวาสนามากน้อยขนาดไหน

ถ้ามีอำนาจวาสนามากน้อยขนาดไหน มันคัดมันแยกของมัน เออ! อย่างนี้ไม่ใช่ ไอ้อย่างนี้ไม่ถูก ไอ้อย่างนี้ไม่สมควรกับเรา ไ้สมควรกับเรามันยังไม่เกิด กำลังจะฝึกหัดนี้ พยายามจะให้มันเกิด

ถ้ามันเป็นสิทธิ์ของเรา เราก็ต้องมีสติมีปัญญาสิ

มันเป็นสิทธิ์ของเรา เราก็นอนกลิ้งอยู่อย่างนั้นนะ “ก็หลวงพ่อก็บอกมาสิ ผมจะทำให้ได้เลย”

แล้วเมื่อไหร่จึงจะได้วะ

“หลวงพ่อบอกมาเลย ผมทำได้ทั้งนั้น หลวงพ่อนี้ก็กั๊วไ้ไม่ยอมบอก”

พระพุทธเจ้าบอกมา ๒,๐๐๐ กว่าปีแล้ว แล้วเอ็งทำอย่างไรละ

เวลาทวิฏฐิมานะมา “บอกมาสิ บอกแล้วรู้เลย ได้เลย”

แล้วได้ที่ไหน

เพราะมันมีครูบาอาจารย์หลายองค์ที่มากมายบอกว่า เราศึกษาธรรมะขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไว้ แล้วตอนนี้เรายังมีกำลังของเรา เราก็อยู่ของเราได้สุขสบาย เราจะไปใช้วิปัสสนาตอนที่ใกล้ตาย ตอนจะตายวิปัสสนาให้เป็นพระอรหันต์เลย

เขาพูดกันอย่างนั้นนะ เราฟังแล้วนะ มันภาษาเรานะ มันเศร้า มันเป็นไปได้อย่างไรวะ คนกำลังจะตายมันก็ห้วงไปเรื่อยแปด ตอนนี้ก็ยังผัดวันประกันพรุ่งไว้ตอนชราคร่ำคร่า พอชราคร่ำคร่า มันเจ็บโอดเจ็บโอย ตอนนี้อยู่ยังดินเหนียว ออกกำลังกายได้ ทำสิ่งใดก็ได้ แก่เฒ่าขึ้นมาเดินเองยังไม่ได้เลย จะลุกจะนั่งก็ปวดเกือบตาย ตอนนั้นจะมากาวนา จะใช้ปัญญาตอนนั้นโ้ย! วิปัสสนาชำระล้างเลย

ไฉนก็เลสมันปิดหูปิดตาหลอกขนาดนี้ แล้วก็เอามาสอนกันให้คนเชื่อตามๆ กันไป

“เรายังมีสติมีปัญญาอยู่ เรายังมีกำลังอยู่ เราจะทำไมต้องมาหลบหลีกตาให้มันเสียเวลา เราสนุกเพลินเพลินของเราดีกว่า ถึงเวลาใกล้จะตายแล้วเราก็มารู้ตัวแล้วสำเร็จเป็นพระอรหันต์ไปตอนนั้นเลย”

จริงหรือวะ แข็งแรงดีงามนี้มันยังภาวนาไม่ได้เลย แล้วเวลามันกำลังจะตาย ไฉส! มันภาวนาดี มันมีที่ไหนในโลก

ที่มันมีอยู่ในพระไตรปิฎก อันนั้นเป็นเพราะว่าพระไปวิเวกอยู่ในป่า แล้วเสื่อมมากัดงิ เสื่อมจะมากิน แต่ด้วยวาสนาของเขาเนะ มันกินตั้งแต่ปลายเท้าขึ้นไป ก็ใช้สติใช้ปัญญาเต็มที่ กินเข้าไปๆ จนถึงเอว สำเร็จตอนนั้น สำเร็จท่ามกลางปากเสือ มันก็เป็นผู้มีเวรมีกรรมอย่างนั้น มันถึงได้เป็นอย่างนั้น

เวลาครูบาอาจารย์ที่ท่านสำเร็จในขณะที่สมบุรณ์แบบของท่าน พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ นี่พระอรหันต์ทั้งนั้น ปัญจวัคคีย์พระอรหันต์ทั้งนั้น ชฎิล ๓ พี่น้องบูชาไฟๆ อยู่ มีฤทธิ์มีเดช เอาพญานาคมาอยู่ในโรงไฟของตัวเองได้

องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปพัก จะให้พญานาคฆ่าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเลย องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอาพญานาคเอาไว้ในบาตร

“สมณะนี้เก่งเนาะ แต่ไม่เท่าเรา เราเป็นพระอรหันต์ สมณะนี้เก่งเนาะ แต่ไม่เท่าเรา”

ใครนะมันมีความสามารถ เก่งทุกคนนะ แต่ดูเหมือนว่า ตานา หางเสือคิดให้ดี อย่าให้กิเลสมันชักนำไปทางโน้น แล้วศึกษาค้นคว้าของเราเข้ามา ถ้ามันเป็นจริงเป็นจังขึ้นมา มันจะเป็นจริงเป็นจังในหัวใจของเรา

ชฎิล ๓ พี่น้องบูชาไฟๆ พวกพราหมณ์ยังบูชาไฟอยู่นั่นนะ ไฟมันหมุนๆ อยู่ นั่นนะ แล้วก็พิจารณาของเขา กสิณไฟอย่างนี้ มันทำแล้วมันมีฌาน มีสมาบัติใจ อวดอุตตริมนุสสธรรม แต่อวดอุตตริมนุสสธรรม ฌานสมาบัติ มันเป็นโลกียะ มันเป็นเรื่องโลก คำว่า “โลก” คือมันเป็นกระแส เป็นอภิญญา เกิดดับๆ ใครทำแล้วคงที่ตายตัว นี่ไง สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งหลายเป็นอนัตตา

เวลาพิจารณาด้วยอนัตตา เวลาพิจารณาเห็นอนัตตา พระไตรลักษณ์โดยชัดเจน กาย เวทนา จิต ธรรม กายเป็นกาย จิตเป็นจิต ทุกข์เป็นทุกข์ มันแยก อรูปธรรมพ้นจาก สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา

สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา คืออรูปธรรม รูปธรรม สัพเพ ธมฺมา อนตฺตา สังขารทั้งหลายเป็น รูปธรรม มีเกิดมีดับโดยธรรมชาติของมัน

อรูปธรรม ไม่แปรสภาพ คงที่ตายตัว อริยภูมิเท่านั้น อย่างอื่นไม่มี นี่เวลามันเป็นสังขาร เป็นความจริงขึ้นมา แล้วมันเป็นอย่างไร

ธรรมทั้งหลายมาแต่เหตุ เอ็งจะพูดอะไรก็ได้ เอ็งบอกมาว่าเป็นอย่างไร ทำอย่างไร แล้ว อยู่อย่างไร เวลามันแปรสภาพ แปรสภาพอย่างไร แปรสภาพจนเป็น เอโก ธมฺโม เอก หนึ่งไม่มี สอง เป็นอย่างไร

นี่ไง ถ้าเป็นจริงเป็นจังขึ้นมา มันต้องเป็นจริงเป็นจังขึ้นมากจากการประพฤติปฏิบัติ ถ้า ประพฤติปฏิบัติแล้ว แล้วสิ่งที่สัมผัสได้คืออะไร

คือใจ คือความรู้สึกของคน คือหัวใจของสัตว์โลก หัวใจของสัตว์โลก จิตตภาวนาๆ จิต ดวงนั้นได้ฝึกหัดปฏิบัติ แล้วเกิดภาวนามยปัญญาขึ้นมาในจิตดวงนั้น เวลาจักรมันเคลื่อน ภาวนามันหมุน มันตัวๆ มันอยู่ไหน มันเป็นอย่างไร หลับตื่นขึ้นมา ระเบิด ต้ม! ไม่มีทำอะไรเลย เหตุไม่มี ความเป็นไปไม่ได้

ดำริชอบ งานชอบ เพียรชอบ สติชอบ มรรค ๘ สมบูรณ์อย่างไร มัชฌิมาปฏิปทา สมดุล พอดีของมัน มรรคสามัคคี สัมปยุต วิปยุต สัมปยุต วิปยุตเข้า สัมปยุต คลายออก เหลืออะไร ใครเป็น ใครตาย ใครอยู่ เป็นขึ้นมาท่ามกลางหัวใจอย่างไร

นี่ตานานะ ตานาๆ ยังมีสติปัญญามากมายขนาดนี้ ตาอื่นๆ ทำอะไรได้ ตาอื่นมันอึดึกมาก เกินไป นักปราชญ์ราชบัณฑิตมีปัญญามากมายนัก ปัญญาภิเลส ปัญญาเห็นแก่ตัว ปัญญาบีบ บีบไฟ ปัญญาจะเอาชนะคะคานเขา ปัญญาจะเอาตัวเองยิ่งใหญ่ ไม่เหลืออะไรเลย ไม่เหลือ อะไรเลย ตายหมดเลย ตายเกลี้ยงเลย

แต่ถ้าเป็นจริงเป็นจังขึ้นมา เวลาเราฝึกหัดประพฤติปฏิบัติคือมันแยกได้ไง เวลาทำความเข้าใจเข้ามาได้ ใจขุดคู้คั่นคว่า ขุดคู้คั่นคว่าหากิเลสไป ลูกหลานของมัน ฝึกหัดใช้สติใช้ปัญญาแยกแยะของมัน ถ้าแยกแยะของมันนะ เวลามันชำระล้างกิเลสตาย เห็นไหม อะไรเกิดอะไรตาย

ขุดคู้คั่นคว่า จับได้ สมารถจับ ปัญญาแยกแยะ วิปัสสนาแทงทะลุ รู้แจ้ง เวลามันขาดกิเลสตาย

เวลากิเลสตาย นี่มันมีเกิดและมีตาย อะไรเกิดและอะไรตาย

ระเบิด ต้ม! ไม่มีอะไรเกิดเลย แล้วไม่เห็นมีอะไรตาย มีแต่ควัน แล้วก็เห็นความพินาศ เห็นแต่วัตถุที่มันโดนทำลาย แล้วอะไรตายวะ

กิเลสเป็นนามธรรมนะ กิเลสไม่อยู่กับวัตถุใดๆ ทั้งสิ้น กิเลสอยู่บนภวาสวะ กิเลสอยู่บนหัวใจ จิตที่เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะจะเกิดหรือจะตาย จิตมันเกิดและจิตมันตาย กิเลสมันก็ไปกับจิตนั้น ปฏิสนธิจิตไป เกิดในภพในชาติแล้วมันย่อยสลายไปแล้วมันก็ตามไป นี่ไง มีบุญและบาปเท่านั้นที่ติดหัวใจดวงนี้ไป มีเวรมีกรรมของสัตว์เท่านั้นที่ตามจิตดวงนั้นไป

นี่ไง ๔ อสงไขย ๘ อสงไขย ๑๖ อสงไขยขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไง อำนาจวาสนาบุญญาธิการ ทศชาติ ๑๐ ชาติ ตั้งแต่พระเวสสันดร สร้างสมใจ เสียชีวิตจากพระเวสสันดรไปเกิดจุติบนสวรรค์ ถึงเวลาแล้วลงมาเกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ

เวลาเกิดเป็นเจ้าสิทธัตถะ วันวิสาขบูชา เวลาออกฝึกหัดประพฤติปฏิบัตินะ เวลาชำระล้างกิเลสจากเจ้าชายสิทธัตถะเป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า วันวิสาขบูชา เวลาจะสละชีวิตนี้ไป นี่ไง เกิด ตรัสรู้ ปรีชาญาณ ในวันเดียวกัน แต่คนละ พ.ศ. คนละปี แต่เป็นวันข้างขึ้นข้างแรมจันทร์คดิเหมือนกัน นี่ความเป็นจริงในพระพุทธศาสนา

เราเกิดเป็นมนุษย์ เกิดมาพบพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นตาอินก็เป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิต อีโก้ความรู้เยะเยะ เป็นตานาก็มีศรัทธาความเชื่อ เป็นหางปลา คัด พยายามคัด พยายามทำให้การประพฤติปฏิบัติของเราให้เข้าสู่มรรคสู่ผล สู่การประพฤติปฏิบัติ นี่ไง อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ให้เป็นสัจจะเป็นความจริงของผู้ที่ประพฤติปฏิบัตินั้น ให้หัวใจ

หัวใจของเราเท่านั้นได้สัมผัสไป บุคคล ๔ คู่ โสดาปัตติมรรค สกิทาคามีมรรค
อนาคามีมรรค อรหัตตมรรค ถ้าเป็นข้อเท็จจริง มันจะมีโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล
อรหัตตผล มรรค ๔ ผล ๔ ในการฝึกหัด ในการปฏิบัติ สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา มรรค ๔ ผล ๔
นิพพาน ๑ เอโก ธมฺโม ธรรมอันเอกอยู่ในหัวใจของผู้ที่ประพฤติปฏิบัติประสบความสำเร็จในการ
กระทำด้วยมรรคด้วยผล เอวัง